

DOI 10.33099/2618-1614-2021-16-3-36-40

УДК 355.321

О. Л. Неїжпапа,*командувач Військово-Морських Сил Збройних Сил України,
контр-адмірал,***А. А. Тарасов,***начальник штабу – заступник командувача
Військово-Морських Сил Збройних Сил України, віце-адмірал,***С. В. Яким'як,***кандидат військових наук, доцент, начальник кафедри
Військово-Морських Сил, Національний університет оборони
України імені Івана Черняховського, капітан 1 рангу*

Проблемні питання та перспективи розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України

В умовах значного розширення обсягів гібридних дій Російської Федерації в Чорному та Азовському морях суттєво зросла важливість ефективного виконання завдань із забезпечення національної безпеки України та міжнародної безпеки в Азовсько-Чорноморському регіоні. У статті на підставі аналізу досвіду ведення бойової діяльності на морі в умовах триваючих гібридних дій визначені принципи сучасної збройної боротьби на морі, наведений перелік основних завдань Військово-Морських Сил Збройних Сил України в сучасних умовах, накреслені основні напрями й заходи розвитку родів сил і військ, зокрема надводних сил, морської авіації, берегових ракетно-артилерійських військ, морської піхоти, та визначений доцільний порядок нарощування спроможностей сил (військ) з урахуванням військової допомоги країн – партнерів України для забезпечення національної безпеки на морі, відсічі та стримування агресивних дій Росії з морських напрямків, забезпечення безпеки в Азовсько-Чорноморському регіоні.

Ключові слова: гібридні дії, національна безпека на морі, міжнародна безпека, принципи збройної боротьби на морі, військово-морські сили, стратегія виду збройних сил, морські операційні зони, розвиток родів сил (військ) військово-морських сил.

© О. Л. Неїжпапа, А. А. Тарасов, С. В. Яким'як, 2021

В умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України життєво важливим завданням держави є забезпечення національної безпеки та оборони, у тому числі на морі. Аналіз сучасної воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки та її прогноз на майбутнє засвідчує, що в процесі гібридної агресії Російська Федерація намагається створювати і поглиблювати в Україні внутрішні економічні, політичні, міжетнічні, соціальні та інші протиріччя, які б забезпечили досягнення визначеної мети. Необхідно чітко розуміти, що ведення Росією гібридної війни досягається поєднанням різноманітних інформаційних, дипломатичних, правових, економічних, військових та інших заходів у єдиний план, який забезпечує скоординованість дій різних відомств [1]. Зважаючи на такі дії противника, одним з важливих завдань сил безпеки та оборони держави є створення ефективної системи протидії гібридній агресії РФ.

Одним з найхарактерніших прикладів гібридних дій противника на морі, які потребують негайного реагування, є закриття для плавання значних за площами районів в Азовському та Чорному морях [2]. Так, наприклад, в Азовському морі РФ оголошує закритими для плавання райони, які з урахуванням акваторій, прилеглих до тимчасово окупованого Криму, на думку російських фахівців, у майбутньому стануть складовою частиною виключної (морської) економічної зони Росії в цьому морі. Часто подібну практику РФ застосовує й у Чорному морі. Варто нагадати приклад масованого закриття для плавання морських районів у 2019 р., коли практично одночасно було перекрито близько 23% площі Чорного моря. У подібний спосіб Росія у 2021 р. здійснила закриття районів «територіального моря» навколо тимчасово окупованого Криму, в яких, таким чином, було тимчасово призупинене право мирного проходу для військових кораблів та суден під прапором інших країн. Слід підкреслити, що всі морські райони, які були закриті для плавання, перебувають у межах територіального моря України навколо тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя.

Проведений аналіз засвідчив, що метою таких дій противника є формування сприйняття, що все Чорне море належить до «зони впливу» Росії та вона «одноосібно» контролює цей регіональний простір. Водночас слід зауважити, що в теперішній час РФ активно здійснює заходи з реалізації так званої концепції А2/AD (обмеження та заборони доступу і маневру) в Азовсько-Чорноморському регіоні. Вказані дії Росії свідчать про свідоме порушення нею вимог статей 24, 25 Конвенції ООН з морського права 1982 року, а також статті 2 Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки.

Варто зазначити, що подібні дії РФ застосовує не вперше. Методологія гібридних впливів РФ на країни Балтії має схожі риси з підходами, що використовуються

проти України. До таких дій можна передусім віднести порушення з боку РФ повітряного та морського простору балтійських держав, провокаційні дії на кордоні, демонстрацію Росією сили шляхом проведення оперативно-тактичних і стратегічних навчань та нарощуванням потужності російського угруповання поблизу кордонів цих держав. Так, наприклад, керівництвом військово-морських сил Литовської Республіки неодноразово була зафіксована діяльність військових кораблів військово-морського флоту РФ, спрямована на перешкоджання цивільному судноплавству та економічній діяльності у виключній (морській) економічній зоні цієї держави. Зокрема, починаючи з 2014 р., неодноразово спостерігалися випадки примусових дій з боку військових кораблів військово-морського флоту РФ щодо зміни маршрутів руху цивільних суден під приводом проведення військових навчань силами Балтійського флоту РФ, що свідчить про свідоме зловживання керівництвом РФ нормами міжнародного морського права.

Повертаючись до ситуації в Азовсько-Чорноморському регіоні слід зазначити, що з початком 2018 р. Росія постійно негативно впливає на діяльність цивільних суден, які йдуть через Азовське море в порти чи з портів України. Відомо, що зупиняючи та перевіряючи в Керченській протоці та інших морських районах цивільні судна, які прямують до українських портів та з них, РФ затримує їх на тривалий час, у середньому на 40–70 годин. Приблизно третина цих зупинок в Азовському морі відбувалась у межах дванадцяти морських миль від материкового узбережжя України в районі Маріуполя та Бердянська, а решта – на відстані більше дванадцяти миль від берега. Деякі із цих зупинок мали місце на відстані лише трьох-чотирьох миль від зазначених ділянок українського узбережжя. Наведені вище гібридні дії РФ призвели до значних негативних наслідків для України. Орієнтовні втрати компаній-операторів суден, пов'язані з їх примусовими зупинками з боку РФ, склали більш ніж 50 млн дол. США з розрахунку, що середня вартість однієї доби експлуатації судна дедвейтом 10 тис. тон становить 7000 доларів США.

Під час ведення гібридних дій проти України Росія значною мірою спирається на створене в Чорноморському регіоні, зокрема в Криму, потужне міжвидове угруповання військ та сил збройних сил РФ. Важливо підкреслити, що спроможності цього угруповання можуть бути досить швидко нарощені, що засвідчили події у квітні 2021 р. навколо кордонів України та на території тимчасово окупованого Криму. Отже, слід наголосити, що нині, реалізуючи гібридну технологію, РФ нібито відкрито не застосовує свою військову силу на морі, проте важливо чітко розуміти, що військова сила Росії є основним важелем реалізації планів гібридної війни. Усі свої гібридні дії РФ підтримує потужним військовим угрупованням, яке може бути застосоване в будь-який час у разі створення відповідних умов.

Як свідчить аналіз умов обстановки та наведені приклади, для виконання завдань, покладених на Військово-Морські Сили Збройних Сил України, вони повинні набути спроможностей, які мають відповідати вимогам сучасної збройної боротьби на морі й таким підходам і принципам:

- асиметричність дій проти противника, що переважає;
- наявність ракетної зброї як головного фактора стримування на морі;
- безперервна присутність у важливих (критичних) районах національних інтересів;
- повна обізнаність про ситуацію на морі, у тому числі в підводному просторі.

З метою відновлення та розвитку військово-морських спроможностей України керівництвом держави, Міністерства оборони, Збройних Сил України та, зокрема, Військово-Морських Сил постійно вживаються відповідні заходи. Як відомо, в листопаді 2018 р. командувач Військово-Морських Сил Збройних Сил України презентував Стратегію Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035 [3, 4], а в грудні 2018 р. Урядом було введено в дію нову редакцію Морської доктрини України на період до 2035 р. [5]. Ґрунтуючись на положеннях зазначеної Стратегії Командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України спільно з іноземними радниками розробило План імплементації Стратегії. Слід зазначити, що на підставі досвіду США з розроблення стратегічних документів та з метою якісного супроводження реалізації Стратегії в Плані її імплементації були виокремлені 14 проєктів розвитку спроможностей, за кожним з яких був закріплений менеджер проєкту – керівник відповідного структурного підрозділу Командування. Результатом проведеної роботи стало опрацювання детального програмного документу з питань розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України на середньостроковий період, який охоплює перший етап реалізації вказаної вище Стратегії.

У серпні 2021 р. з урахуванням важливості питань забезпечення розвитку обороноздатності України з морських напрямків Радою національної безпеки і оборони України були розглянуті проблемні питання та шляхи забезпечення розвитку національного військового флоту. За підсумками цієї роботи Указом Президента України № 459/2021 від 8 вересня 2021 р. введено в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 р. «Щодо розвитку ВМС ЗС України до 2031 року» [6].

Під час опрацювання замислу відновлення й розвитку національних Військово-Морських Сил урахувані набутий досвід, висновки з оцінювання та прогнозування обстановки на морі, сучасний стан національного військового флоту та визначені його завдання, ресурсні, зокрема й фінансові, можливості держави із забезпечення обороноздатності з морських напрямків, сучасні методологічні підходи до розвитку спроможностей та аксіоми

військово-морської науки, підтвержені світовим досвідом створення і реалізації морської сили держав.

Українські фахівці використали найкращі вітчизняні та закордонні напрацювання з планування розвитку військово-морських спроможностей. В основу цієї діяльності покладені принципи, притаманні методології всебічного підходу до планування розвитку систем військового призначення, а також принципи формування і застосування морської сили, що успішно використовуються провідними морськими державами для реалізації власних національних інтересів. Серед цих принципів особливе місце займають основоположні підходи, наведені у працях контр-адмірала Альфреда Тайера Мегена (Alfred Thayer Mahan), видатного американського військово-морського теоретика, одного із засновників геополітики [7]. У своїх працях він зазначав: «Море – не бар'єр, а дорога»; «Володіння морем вирішує справу»; «Морська могутність – шлях до володіння морем», «Основа морської могутності – на суші»; «Оборона своїх берегів починається від берегів противника». Наведені вислови є своєрідними дороговказами у справі розвитку морської сили держави та її використання для захисту національних інтересів.

Під час планування розвитку Військово-Морських Сил одним з важливих завдань є обґрунтоване визначення завдань, які повинні виконуватися для реалізації призначення виду Збройних Сил. Як відомо, на Військово-Морські Сили в мирний час покладене виконання таких завдань:

- ведення спостереження та розвідки в межах морських операційних зон та визначених районів;
- охорона підводного простору в межах територіального моря;
- захист об'єктів морської господарської діяльності у виключній (морській) економічній зоні;
- участь в антитерористичних операціях із захисту від терористичних посягань на озброєння і військову техніку, об'єкти й майно Військово-Морських Сил;
- участь у заходах із боротьби з піратством, протидії незаконним перевезенням зброї та наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів у відкритому морі;
- участь у протиповітряній обороні держави;
- участь у ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру;
- забезпечення військово-морської присутності у визначених районах;
- участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, міжнародному військовому співробітництві, наданні військової допомоги іншим державам.

В умовах особливого періоду крім завдань мирного часу, наведених вище, на Військово-Морські Сили покладається виконання таких завдань:

- посилення спостереження та розвідки у визначених районах;
- посилення охорони державного кордону на морі та суверенних прав держави в її виключній (морській) економічній зоні;

- оборона портів та захист морських і річкових комунікацій;
- порушення морських комунікацій противника;
- боротьба з ударними та іншими угрупованнями сил противника, що діють на морі та з морських напрямків;
- сприяння військам (силам), що діють у приморських районах;
- участь у відбитті повітряного нападу противника;
- участь у протидесантній обороні морського узбережжя;
- участь у заходах правового режиму воєнного стану;
- оборона пунктів базування ВМС.

В умовах триваючої збройної агресії РФ проти України Військово-Морські Сили наявним складом виконують визначені їм завдання в Чорному та Азовському морях і на прилеглих до них ділянках узбережжя. Військові частини (підрозділи) надводних сил, авіації ВМС, морської піхоти, берегових ракетно-артилерійських військ, сил підтримки, логістики, зв'язку, розвідки залучаються на ротаційній основі до виконання завдань у районі проведення операції Об'єднаних сил. Крім того, одним з найскладніших завдань, що виконуються Військово-Морськими Силами в умовах гібридних дій противника на морі, є підтримання сприятливого оперативного режиму у визначених районах Чорного та Азовського морів. У процесі виконання завдань забезпечуються військово-морська присутність у визначених районах, ведення демонстраційних дій, участь у заходах міжнародного співробітництва та взаємодії з країнами-партнерами, участь у спільних навчаннях на морі.

У межах визначених районів призначеним складом сил (засобів) Військово-Морські Сили виконують завдання з охорони підводного простору в межах територіального моря, охорони та оборони визначених об'єктів, здійснюють несення бойового чергування.

До виконання завдань з протипідводно-диверсійної оборони залучаються чергові зміни пунктів управління, визначені кораблі (катери, судна), літальні апарати та інші сили й засоби військових частин (підрозділів) Військово-Морських Сил. До виконання завдань з протикорабельної оборони, радіоелектронної боротьби та розвідки залучаються сили й засоби флотилії, морської авіаційної бригади, підрозділи берегової артилерії, берегового спостереження, центру оперативного (бойового) забезпечення тощо. Для забезпечення виконання завдань у разі загострення обстановки здійснюється утримання в готовності визначених командуванням резервів сил і засобів.

В умовах продовження ведення противником агресивних дій і нарощування угруповань його сил (військ) поблизу кордонів України та на тимчасово окупованих територіях постійно вживаються заходи з покращення оперативного обладнання, військової інфраструктури, розгортання визначеного складу сил для посилення охорони важливих об'єктів, островів, визначених ділянок узбережжя. Значна увага була приділена питанням посилення охорони та оборони острова Зміїний у взаємодії

з силами Державної прикордонної служби України та ділянки морського кордону поблизу острова.

Під час планування заходів розвитку Військово-Морських Сил ураховані їхній сучасний стан та особливості функціонування основних систем – бойової, забезпечувальної та управління силами. Як відомо, нині до складу Військово-Морських Сил входять органи військового управління, військові частини родів сил та військ ВМС – надводних сил, морської авіації, морської піхоти, берегових ракетно-артилерійських військ, а також військові частини (підрозділи) сил підтримки, логістики, зв'язку, розвідки та навчальні заклади (підрозділи) [8].

В умовах переходу до впровадження стандартів НАТО одним з важливих заходів трансформації став перехід до поділу органів військового управління за їхніми основними функціями – генерування та застосування сил (військ). Нині Військово-Морські Сили мають у своєму складі чотири органи військового управління – Командування ВМС, Морське командування, Флотилію, Командування морської піхоти.

На Командування ВМС як орган військового управління видом Збройних Сил, зокрема генерування сил та їхньої підготовки, покладені завдання з керівництва та контролю повсякденної діяльності сил (військ), планування розвитку ВМС, організації підготовки і контролю набуття бойових спроможностей підпорядкованими силами (військами), організації логістичного забезпечення й відновлення боєздатності підпорядкованих сил (військ) та деякі інші.

У 2018 р. було створене Морське командування як орган військового управління оперативного рівня з планування та управління застосуванням визначеного складу сил (військ) Військово-Морських Сил та інших складових сил оборони в операціях угруповань об'єднаних сил та поза зоною відповідальності угруповань. Тобто воно є органом оперативного управління силами (військами).

У 2020 р. була створена Флотилія ВМС, яка є органом управління, що забезпечує генерацію та підготовку надводних сил.

Існуючий нині у складі ВМС такий орган військового управління, як Командування морської піхоти, був створений у 2018 р. для управління військовими частинами і підрозділами морської піхоти та артилерії під час виконання ними завдань як загальновійськових частин у районі антитерористичної операції (операції Об'єднаних сил). Тобто цей орган управління об'єднує функції генерації сил та оперативного управління ними.

Слід зазначити, що робота над удосконаленням розподілу функцій і завдань між органами військового управління ще триває, що пов'язано, з одного боку, з потребами забезпечення ефективного управління силами (військами), використання кращих практик і стандартів НАТО, а з другого – існуючими обмеженнями в кількісних показниках чисельності особового складу Збройних Сил, зокрема стосовно складу органів військового управління.

Водночас необхідно підкреслити, що Стратегією ВМС ЗС України 2035 визначена потреба в поверненні морської піхоти до виконання властивих завдань [4], що сприятиме раціональному та збалансованому розвитку всіх родів сил та військ Військово-Морських Сил згідно з їхнім родовим призначенням.

Для нейтралізації існуючих загроз національній безпеці України на морі та з морських напрямків діяльність Військово-Морських Сил Збройних Сил України на середньостроковий період буде зосереджена на виконанні заходів щодо розвитку: спроможностей для дій у ближній морській зоні; розвідувальних та ударних спроможностей; бойових спроможностей зі стримування противника в морських операційних зонах. Для формування зазначених спроможностей визначена пріоритетність заходів для їх набуття.

Основними пріоритетами розвитку спроможностей ВМС на вказаний період є:

- завершення створення нової системи висвітлення обстановки та розвідки в прибережній морській зоні;
- створення спроможності недопущення дій противника в ближній морській зоні, зокрема щодо ведення мінно-загороджувальних дій, радіоелектронної боротьби, прикриття ближньої морської зони наявними засобами ураження;
- розвиток спроможностей забезпечення контролю над прибережною морською зоною та гирлами і судноплавними ділянками річок, зокрема щодо охорони судноплавства, охорони підводного простору, захисту портів тощо.

У частині, що стосується завершення створення нової системи висвітлення обстановки, розвідки та цілевказання, планується поєднати існуючі відомчі системи висвітлення обстановки, зокрема Військово-Морських Сил, Державної прикордонної служби та Міністерства інфраструктури, в єдину державну інтегровану систему, яка забезпечить повну ситуаційну обізнаність у прибережних водах, портах та гирлах річок. Для цього опрацьована Державна цільова оборонна програма. Також передбачені: отримання в рамках міжнародної технічної допомоги мобільних комплексів висвітлення обстановки Furuno FAR-300; установлення сучасних радіолокаційних систем на кораблях і катерах; розгортання мобільних берегових комплексів спостереження та контролю радіолокаційної обстановки. Планується забезпечити сили сучасними комплексами радіо- та радіотехнічної розвідки, безпілотними авіаційними комплексами моніторингу ближньої морської зони.

Для забезпечення розвитку спроможностей щодо недопущення дій противника в ближній морській зоні та створення ударних спроможностей передбачений розвиток системи оборони пунктів базування, берегових об'єктів, районів розгортання своїх сил і повернення їх у пункти базування, оперативного прикриття дій десантних загонів на переході морем, боротьби з надводними кораблями, десантними загонами та конвоями противника.

Для забезпечення реалізації другого пріоритету передбачене створення ударних спроможностей Військово-Морських Сил як головного стримуючого чинника в діях на морі. Для цього планується продовження прийняття до складу ВМС ракетних комплексів на морських, берегових та повітряних платформах. Реалізацію зазначених заходів передбачено провести за рахунок будівництва і закупівлі нових кораблів класу корвет, ракетних катерів, берегових ракетних комплексів «Нептун», розгортання системи цілевказання та придбання новітніх засобів радіоелектронної боротьби.

Для набуття спроможності із забезпечення ефективного контролю над прибережною зоною та підводним простором передбачається: отримання в рамках військової допомоги від уряду США патрульних катерів типу «Айленд» та «Марк VI», оснащення їх ракетними комплексами; оснащення підрозділів морської піхоти БТР-4ЕМ; придбання протимінних кораблів та інших засобів охорони підводного простору.

За умови повної реалізації намічених заходів з розвитку спроможностей ВМС вони будуть здатні: забезпечити контроль прибережної зони; здійснювати висвітлення обстановки, ведення розвідки та надання цілевказання; недопущення ефективних дій противника в ближній морській зоні.

Важливу роль у розвитку спроможностей ВМС відіграє і відіграватиме в майбутньому підтримка з боку держав – стратегічних партнерів України, надання ними допомоги в озброєнні ВМС сучасними зразками морської зброї та військової техніки.

Підсумовуючи наведене вище, слід зазначити, що, спираючись на вироблені й закладені у Стратегії Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035 напрями їхнього розвитку та рішення вищого військово-політичного керівництва України щодо забезпечення обороноздатності держави з морських напрямків, національні Військово-Морські Сили поступово та впевнено набувають необхідних спроможностей щодо захисту національних інтересів на морі.

Перелік літератури

1. Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України [Електронний ресурс] : монографія / за заг. ред. А. М. Сиротенка. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. – 176 с. – Режим доступу : https://nuou.org.ua/assets/monograph/mono_gibr_viin.pdf.
2. Тарасов А. А. Захист національних інтересів на морі в умовах гібридних дій РФ, проблемні питання та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / А. А. Тарасов // Морська стратегія держави. Розвиток та реалізація морського потенціалу України : матеріали міжнародного наукового форуму, 19–20 травня 2021 р., [м. Київ] / НУОУ ім. Івана Черняхівського. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2021. – С. 24–28. – Режим доступу : <https://nuou.org.ua/assets/documents/mor-strat-derzh.pdf>.
3. Презентована «Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035» [Електронний ресурс] : 29 листопада 2018 р. // Міністерство оборони України. – Режим доступу : <https://www.mil.gov.ua/news/2018/11/29/vijskovo-morski-sili-zbrojnih-sil-ukraini-prezentovana-strategiya-rozvitku>.
4. Стратегія Військово-Морських Сил Збройних Сил України 2035 [Електронний ресурс] // Військово-Морські Сили Збройних Сил України. – Режим доступу : <https://navy.mil.gov.ua/strategiya-vijskovo-morskyh-syl-zbrojnyh-syl-ukrayiny-2035>.
5. Морська доктрина України на період до 2035 року [Електронний ресурс] : затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307 : (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1108) // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1108-2018-p#n2>.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Щодо розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України до 2031 року» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 8 вересня 2021 р. № 459/2021 // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459/2021#Text>.
7. The Project Gutenberg eBook, The Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783, by A. T. Mahan [Електронний ресурс] // Project Gutenberg. – Режим доступу : <https://www.gutenberg.org/files/13529/13529-h/13529-h.htm>.
8. Військово-Морські Сили Збройних Сил України [Електронний ресурс] // Міністерство оборони України. – Режим доступу : <https://www.mil.gov.ua/ministry/sklad-zbrojnih-sil-ukraini/vijskovo-morski-sili>.